

ARAP DİLBİLİM ÇALIŞMALARINDA “HAD/TANIM” TERİMİ VE ER-RUMMÂNİ’NİN “EL-HUDUD” ADLI ESERİ

Mehmet Şirin ÇIKAR*

ÖZET

Ebu’l-Hasen Ali b. İsa er-Rummâni Arap dili çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Mu’tezili bir kelamcı olan er-Rummâni, mantık ilmiyle yakından ilgilenmiş, bu ilimden elde ettiği birikimi uğraştığı diğer dini ilimlere uygulamak istemiş ve bu yüzden yerilmiştir.

er-Rummâni’nin bu özelliğini en fazla öne çıkaran eserlerinden birisi de el-Hudud adlı eseridir. Nahiv ilminde kullanılan bazı terimlerin tanımlanmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Eser, Arap dil çalışmalarında, gerek içerik ve gerekse metot bakımından bir ilktir.

Anahtar Kelimeler: er-Rummâni, dil, nahiv, had/hudud.

THE TERM OF HAD/DEFINITION IN ARABIC LINGUISTIC THINKING AND AR-RUMMANI’S “AL-HUDUD”

ABSTRACT

ar-Rummâni occupies a very important place in Arabic grammar works. He was closely interested in Greek logic, and wanted to apply what he had learnt to the other religious sciences, notably to the linguistics works. So, he was blamed.

“al-Hudud” is one of his books that shows us his interest in logic. He emphasized that some terms which were used in grammar needed to be defined and so he decided to define some of them. So, in terms of both its content and method, the book is the first among the Arabic grammar works.

Key Words: ar-Rummani, language, grammer, had/definition.

Bu çalışmada, had kavramının anlamı ve Arap dil çalışmalarında ele alınışı incelendikten sonra er-Rummâni’nin yazmış olduğu *el-Hudud* adlı eseri irdelenecektir.

I. Had/Tanım Teriminin Tarihi Süreci

Lügatte, iki şey arasındaki engel,¹ bir şeyin sonu,² bir şeyi zatı ile tarif etmek³ anlamına gelen had, terim olarak, ortak ve ayırt edici

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, msirin@yyu.edu.tr.

¹ Ebu’l-Bekâ, *el-Kulliyât*, tahk.: A. Derviş, M. el-Misri, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1993, 2. Baskı s. 391.

² et-Tehanevi, M. b. Ala, *Keşşafu istilahâti’l-funûn*, Daru Sadr, Beyrut, ts, I, 285.

³ Ebu’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 392.

unsurları kapsayan söz⁴ demektir. Dolayısıyla tanımı yapılan şey, tanımın içine girdiği şeyin bizzat kendisidir ve tanımın dışında kalan her şeyden de farklı olmak durumundadır.

Tanım konusuyla en çok, felsefe ve mantık ilimleri ilgilenmişlerdir. Bir kavramın ya da bir nesnenin sınırlandırılması, belirlenmesi; kavramın içeriğini kuran belirtilerin gösterilmesi; bir kavramın ya da sözcüğün anlamının belirtilmesi⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Aristo'ya göre ise tanım, *bir şeyin ne olduğunu açıklayan sözdür*.⁶ Başka bir deyişle, *bir şeyin mahiyetine delalet eden sözdür*.⁷

Mantıkçılara göre had, bir şeydeki iki durumu tanımlar, birincisi, o şeyin cevherini/zatını tanımlar, ikincisi ise, onunla, kendisi dışındaki şeylerden ayıranı tanımlar.⁸ İslam mantıkçılarının aynı zamanda *el-kavlu's-şârih* yani terimin anlamını açıklayan⁹ şeklinde ifade ettikleri had/tanım, *bu nedir?* sorusuna verilen cevap¹⁰ olmaktadır. Dolayısıyla haddin tasavvuru, mahdudun/tanımlananın tasavvurunu veya kendisinden başkasının farklılığını gerektiren şeydir.¹¹ Had, *resmin zıddına, zatiatlardan oluşmaktadır*. Bu yüzden *ta'rif*, resmi de kapsadığından hadden daha geneldir.

Fıkıh usulcülerine göre ise, had, *ta'rif* ile aynı olup, *bir şeyi, kendisi dışındakilerden ayıran şeydir*. Dolayısıyla o şey artık *mahdud* ve *mu'arref* olarak isimlendirilir.¹² Erken dönemde had, *câmi' ve mâni' olan lafız*¹³ yani, tanımlananın, kendisi dışındaki şeylerden farklı olduğu ve kendisine benzeyen her şeyi de kapsadığı şeklinde açıklanmıştır.¹⁴ Daha sonraki dönemlerde ise had, *el-kavlu'd-dallu ala mahiyetti's-şey'i/bir şeyin mahiyetine delalet eden söz*, şeklinde dile getirilmiştir. Bu yüzden de had ile hakikat aynı mânâda görülmüştür.¹⁵ Ancak usulcülere göre, felsefecilerin had için yaptıkları *ma*

⁴ el-Curcani, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Daru's-Surur, Beyrut, ts., s. 37.

⁵ Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988, 4. Baskı, s. 167.

⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, çev. H. R. Atademir, MEB Yay. İstanbul 1989, s. 106

⁷ el-Fâkihî, Cemaluddin Abdullah, *Şerhu'l-hududu'n-nahviyye*, tah.: M. T. el-İbrahim, Daru'n-Nefais, Beyrut 1996, s. 15.

⁸ el-Fârâbî, Ebu Nasr, *el-Elfazu'l-musta'mele fi'l-mantık*, tah.: Muhsin Mehdi, Daru'l-Maşrık, Beyrut 1968, s. 78.

⁹ Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay. Ankara 2004, s. 81.

¹⁰ Özlem, Doğan, *Mantık*, İnkılap, 4. Baskı, İstanbul 1999, s. 106.

¹¹ el-Fâkihî, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹² et-Tehanevî, *a.g.e.*, I, 286.

¹³ el-Bacî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef, *Kitabu'l-hudud fi'l-usûl*, tah.: Nezih Hammad, Müessesetu'z-Ze'bi, Beyrut 1983, s. 23.

¹⁴ el-Bacî, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁵ ez-Zerkeşi, Bedruddin M. b. Bahadır b. Abdullah, (ö.794 h.), *el-Bahru'l-muhit fi usûli'l-fikh*, yay., A. Abdullah el-Âni, Vizaretu'l-Evkaf ve's-Şuunu'l-İslamiyye, Kuveyt 1992, 2. Baskı, I, 91.

huve/o nedir? Sorusuna verilen doğru cevaptır” şeklindeki tanımı yanlıştır zira had, soru sorulmadan önce belirlenir.¹⁶

İlk dönem kelamcılarının had ile ilgili yaptıkları tanımlar mantıkçılarınkinden farklı ve daha basittir. Nitekim onların bu tanımlarında, cins, nev’ gibi kavramları göz önüne almadıkları görülmektedir. Ancak hicri üçüncü asrın sonlarına doğru tanımın amacına yönelik bazı tartışmaların yaşandığı söylenebilir.¹⁷

İmamü’l-Haremeyn el-Cuveynî’ye (ö. 478) göre, farklı yerlerde kullanılmaları daha iyi olmakla birlikte had, *hakikat* ve *mânâ* ile aynıdır.¹⁸ Yine aynı şekilde *had* ile *mahdud* da aynıdır zira had, eğer mahdudu tam olarak dile getiremezse geçersiz olur.¹⁹ Usulcüler gibi kelamcılar da haddin *câmi*’ ve *mâni*’ olması gerektiğini vurgulamış, o tanımdan olmayanın tanımın içine dâhil olmasını ve tanıma dâhil olanın da dışarıda kalmasını önleyecek bir şekilde olması²⁰ gerektiğini vurgulamışlardır.

Dilciler de *câmi*’ ve *mâni*’ kavramlarıyla birlikte kullandıkları haddi, *ta’rif* ile eşanlamlı kabul etmişlerdir.²¹ Yine onlara göre had, *bir şeyin hakikatine delalet eden*²² şeydir. Bundan dolayıdır ki, bir şeyin tanımında farklılıkların olup olamayacağı üzerinde tartışmalar yapılmıştır.

Arap dil çalışmalarında had konusunun müstakil olarak ele alınması çok sonralara denk gelmektedir. Bununla birlikte bu konuya yaklaşımlarda da zamanla değişimler meydana gelmiştir. Konunun, Arap dil çalışmalarında ele alınma biçimi göz önüne alındığında, genellikle dört döneme ayrılması²³ mümkündür.

Arap dil çalışmalarının ortaya çıktığı dönem: Bu dönemde yapılan çalışmalara bakıldığında, nahiv ilmine ait birçok terimin, herhangi bir tanım/had yapılmadan kullanıldığı ve daha çok o terimi belirleyen özellikler/vasıflar ve örneklerin verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemin temsilcileri Halil b. Ahmed ve Sibeveyhi’dir. Arap grameri ile ilgili birçok konuda olduğu gibi tanım konusunda da

¹⁶ ez-Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 91.

¹⁷ Mert, Muhittin, “Kelamcıların Tanım Kuramları”, *Kelam Araştırmaları*, Yıl 1 Sayı 2, 2003, s. 83.

¹⁸ el-Cuveynî, *el-Kıfaye fi’l-Cedel*, tah.: F. H. Mahmud, İsa el-Babi el-Halebi Matbaası, Kahire 1979, s. 1.

¹⁹ el-Cuveynî, *a.g.e.*, s, 7.

²⁰ et-Taftazani, Sa’du’d-Din, *Risaletü’l-Hudud*, tah.: ve yay.: Abdu’l-Fettah Ebu Ğudde, **Advau’s-Şeri’a**, c. 15, Riyad 1404, s. 15.

²¹ el-Fâkihî, *a.g.e.*, s. 42.

²² ez-Zeccaci, Ebu’l-Kasım, *el-İdâh fi ‘ileli’n-nahv*, tah.: Mazin Mübarek, Daru’n-Nefais, Kum 1363 h., 2. Baskı, s. 46. el-Curcanî de aynı şekilde, *bir şeyin mahiyetine delalet eden* söz şeklinde tanımlamıştır. Bkz. el-Curcanî, *a.g.e.*, s. 37.

²³ Muhammed et-Tayyib İbrahim, *Şerhu’l-hududu’n-nahviyye*’nin girişinde, s. 18.

bu döneme ait çalışmalar hakkında elimizdeki ilk kaynak Sibeveyh'in *el-Kitab*'ıdır. Bu esere bakıldığında incelenen konu hakkında bazen tanım yapılmış ancak genellikle böylesi bir ihtiyacın o dönem için hâsıl olmadığı görülmektedir. Yapılan tanımlar, efradını câmi ağıyarını mâni türünde bir tanım değil basit ve vasfedici bir tanım olmaktadır.²⁴

Dini ilimler, özellikle fıkıh usûlünün etkisindeki dönem: Belli bir metot takip edilmeksizin bütün terimler için bir tanım bulma gayretinin olduğu bir dönemdir. Bu gayret bazen, o terimle ilgili vasıfları belirtme ve bazen de terimi açıklayıcı örnekler sunma şeklindedir. Tanımın daha ziyade başlıklarda zikredildiği bu dönemin temsilcisi el-Mubberred'tir. Nitekim onun *el-Muktedab* adlı eserine bakıldığında, tanım konusunda, Sibeveyh'ten farklı bir yaklaşım sergilediği hemen göze çarpmaktadır.²⁵

Mantık ilminin etkisinin oluşmaya başladığı dönem: Mahdudun/tanımlananın hakikatinin tarifine ulaşmak için cins ve nev'lerin kullanılması, dolayısıyla da mantık ilminde kullanılan şekil ve metodu kullanma gayretinin ortaya çıktığı dönemdir ki, bu dönemin temsilcisi de er-Rummânîdir. O, bu konuda müstakil bir eser yazmakla birlikte diğer eserlerinde de ele aldığı ıstılahları tanımlamaya önem vermiştir.²⁶

Ancak hemen belirtelim ki, er-Rummânî'ye gelmeden önce İbnu's-Serrâc ve ez-Zeccâci'nin bu konuda kendilerinden öncekilerden bazı farklı yöntemler kullanma gayreti içinde olduklarını görüyoruz.²⁷ Dolayısıyla er-Rummânî'nin çıkışını hazırlayan alt yapının daha önceden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Mantık ilminin kullandığı yöntem ve kavramların hakim olduğu dönem: Bu dönemin öncüsü İbn Usfur (ö.669)'dur. Nitekim İbn Usfur'un²⁸, ez-Zeccâci'nin *el-Cumel* adlı eserine yaptığı şerh bu dönemin özelliklerini yansıtır niteliktedir. Ez-Zeccâci'nin mezkûr eseri konusunda birçok şerh yazılmış, ancak onun şerhinde öne çıkan en önemli özelliklerden birisi, tanım konusunda gösterdiği hassasiyet-

²⁴ Sibeveyh, *el-Kitab*, tah.: A. Harun, Mektebetu'l-Hanci, Mısır 1977, I,12.

²⁵ Bkz. el-Mubberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, tah.: M. A. Udeyme, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1963, I, 3.

²⁶ Tüske, Laszlo, 'Belâgat'ta er-Rummânî', çev.: İ. Demir, M. Kaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, Yıl 2003, s. 290.

²⁷ Bkz. Çıkar, Mehmet Şirin, "Arap Dilbiliminde Kırılma Noktası: İbnu's-Serrac ve Nahiv İlminde Usûl Geleneği", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 8, Sayı 20, 2004, s. 345-355.

²⁸ Bkz. el-Firuzabâdi, Muhammed b. Yakub, *el-Bulġetu fi teracimi einmeti'n-nahv ve'l-luġa*, tah.: Muhammed el-Misrî, Cem'iyetu İhyai't-Turasi'l-İslami, Kuveyt 1407, s. 160.

tir.²⁹ Öyle ki, kendisinden önceki nahiv kitaplarının *kelam üç kısımdır; isim, fiil ve harf* dedikten sonra bu kısımları tanımlamaya geçmelerini eleştir. Ona göre işe bizzat *kelamın* tanımından başlanmalıdır.³⁰

Ayrıca İbn Usfur, kendisinden önce yapılan bazı tanımları da eksik bulmakta ve yapılan tanımın özellikle *efrâdını câmi ağıyârını mâni'* olmasının şart olduğunu dile getirmektedir.³¹ Dolayısıyla İbn Usfur, kendisinden önceki gramercilerden farklı bir metot izleme ve bu konuya mantık ilminin gösterdiği titizliği gösterme gayretindedir. Nitekim kendi eserine bizzat nahiv ilminin tanımını yapmakta ve hemen ardından da *kelamın* tanımını yaparak başlamaktadır.³²

II. Arap Dilbiliminde Had İle İlgili Eserler

Kaynakların bildirdiklerine göre *had* ismiyle yazılan ilk eser; Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207)'nin *Hudud'l-i'rab* adlı³³ eseridir. İbn Nedim, eserin isminin *Haddu'l-i'rab fi usûli'l-'Arabîyye* olduğunu belirttikten sonra eserin içeriği ile ilgili bilgiler vermektedir.³⁴ Bu bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla eser, o dönemde yazılan diğer nahiv eserleri gibi, bazı nahiv konularını ele alan bir eserdir. el-Ferrâ'nın *had* kelimesini sıklıkla kullandığı, meclisinde kelimeler üzerine alışılmadık bir şekilde felsefe yaptığı ve filozofların kullandıkları bazı lafızları dile getirdiği de aktarılmıştır.³⁵ Ancak bu özelliğini ismi geçen esere yansıtması konusu tartışma götürür bir konudur. Zira, gerek el-Ferrâ'nın *Hududu'l-i'rab*'i hakkında aktarılan bilgilere ve gerekse elimize ulaşan diğer eserine³⁶ baktığımızda, er-Rummânî döneminde şahit olduğumuz türden bir had bilgisine sahip olduğunu gösterecek derecede yeterli delilin olmadığını söyleyebiliriz.

el-Ferrâ ile aynı dönemde yaşayan, Hişam b. Muaviye en-Nahvi el-Kufî (ö. 209)'ye de bu isme yakın bir eser nispet edilmektedir. Kimi

²⁹ Bkz. el-İşbili, İbn Usfur, *Şerhu Cumeli'z-Zeccaci*, tah. Sahib Ebu Cennah, Vizaretu'l-Evkaf ve's-Şu'unu'd-Diniyye, Bağdat 1980, s. 50.

³⁰ el-İşbili, *Şerhu Cumel*, s. 85.

³¹ el-İşbili, *Şerhu Cumel*, s. 89.

³² Bkz. el-İşbili, İbn Usfur, *el-Mukarrib*, tah. A. Abdussettar el-Cevari – Abdullah el-Ceburi, Yayınevi Yok, 1981, I, 45; Ayrıca İbn Usfur el-İşbili, *el-Mukarrib ve me'ahu musulu'l-mukarrib*, tah.: Adil Abdulmevcut – Ali M. Mu'avved, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 67.

³³ Çelebi, Katib, *Keşfu'z-zunûn*, tah. Ş. Yaltkaya, R. Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, I, 635.

³⁴ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, tah. İbrahim Ramazan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1994, s. 92; es-Suyuti, bu eserde 46 tane *i'rab* haddinin olduğunu belirtmektedir. Bkz. es-Suyuti, Cemaluddun, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut ts., II, 333.

³⁵ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 91-92.

³⁶ Bkz. el-Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, *Me'ani'l-Kur'an*, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1983. 3. Baskı.

kaynaklar *Hududu'l-kıyas*³⁷ şeklinde verseler de aslı *Kitabu'l-hudud* ve *Kitabu'l-kıyas* şeklinde iki farklı eserdir.³⁸ Küçük ebatta bir eser olan *Kitabu'l-hudud*'un insanlar tarafından fazla rağbet görmediği³⁹ aktarılmaktadır. İçeriği hakkında bilgiye sahip olmadığımız bu eserin de o döneme uygun içerikte bir eser olduğu söylenebilir.

el-Ferrâ'nın takipçisi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya Sa'leb (ö. 291)'e nispet edilen eserler arasında *Haddu'n-Nahv* adlı bir eser de vardır.⁴⁰ Kendisi, 18 yaşında iken el-Ferrâ'nın *Hududu*'nu okuduğunu aktarmıştır.⁴¹ Dolayısıyla bu eserin de el-Ferrâ'nın eserine benzer bir eser olması muhtemeldir.

Dolayısıyla IV. yüzyıla kadar er-Rummâni'nin eserine benzer içerikte bir had/hudud eserinin yazılmadığını, bu dönemde yazılan bu tür eserlerin daha ziyade nahiv ilmiyle ilgili bazı konularını ele alan eserler olduğunu kabul edebiliriz.

II. er-Rummâni'nin "el-Hudud" Adlı Eseri

Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Ali b. Abdullah er-Rummâni (296- 384 h.), İbnu's-Serrâc ve ez-Zeccac'tan dil dersleri almış, başta dil ilimleri olmak üzere, fıkıh, kelam ve yıldız ilimlerinde birçok eser yazmıştır.⁴² Edebiyat konusundaki bilgisini ise, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden, özellikle Arap şiiri hakkında söz sahibi olan İbn

³⁷ Çelebi, *a.g.e.*, I, 635.

³⁸ el-Hamevi, Yakut, *Mu'cemu'l-udebâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, V, 598; es-Suyûti, onun el-Kisâi'nin önde gelen takipçilerinden biri olduğunu, kendisine isnat edilen nahiv ilmiyle ilgili bir makalesinin olduğunu ve ayrıca, *Muhtasaru'n-nahv*, *el-Hudud* ve *el-Kıyas* adında eserleri olduğunu zikretmektedir. Bkz. es-Suyûti, *Buğye*, II, 328.

³⁹ el-Kifti, *İnbahu'r-ruvât 'ala enbahi'n-nuhât*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1955, III, 364.

⁴⁰ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 100; el-Kifti, *a.g.e.*, I, 186; Çelebi, *a.g.e.*, I, 635

⁴¹ el-Kifti, *a.g.e.*, I, 174.

⁴² er-Rummâni'nin başlıca eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitabu tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, *el-Hududu'l-ekber*, *el-Hududu'l-esğar*, *Me'ani'l-huruf*, *Şerhu's-sıfat*, *Şerhu'l-Mucez li İbni's-Serrâc*, *Şerhu'l-elifi ve'l-lami li'l-Mazini*, *Şerhu'l-Muhtasari'l-Cermi*, *Şerhu Usûli İbni's-Serrâc*, *Şerhu Sibeveyhi*, *el-Mesailu'l-mufredat min Kitabi Sibeveyhi*, *Şerhu'l-Medhel li'l-Muberrred*, *Kitabu't-tasrif*, *Kitabu'l-icaz fi'n-nahv*, *el-İştikaku'l-kebir*, *el-İştikaku'l-mustağrec*, *el-Elifat fi'l-Kur'an*, *Şerhu'l-Muktedab*, *Şerhu Me'ani'z-Zeccac*, *el-Mubtedau fi'n-nahv*, *el-Hilaf beyne'n-nahviyyin*, *Şerhu Mesâili'l-Ahfeş*, *el-Hilaf beyne Sibveyhi ve'l-Muberrred*, *Nuketu Sibveyhi*, *Ağradu Sibeveyhi*, *el-Mahzumat*, *el-Cami' fi ilmi'l-Kur'an*, *en-Nuketu fi l'cazi'l-Kur'an*, *el-Muhtasar fi ilmi's-suveri'l-kısar*, *el-muteşabih fi ilmi'l-Kur'an*, *Cevabu İbni'l-İğsid fi ilmi'l-Kur'an*, *şerhu's-Şekl ve'n-Nukat li İbni's-Serrâc*, *Garibu'l-Kur'an*, *Cevabu Mesa-ili Talha fi ilmi'l-Kur'an*, *el-Mesail ve'l-cevab min Kitabi Sibeveyhi*, *Tehzibu ebvabi Kitabi Sibeveyhi*. Dil ilminin yanı sıra diğer ilimlerde de bir çok eser yazmıştır. Bkz. el-Kifti, *a.g.e.*, II, 295-96; el-Hamevi, *a.g.e.*, IV, 191. Ayrıca, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden, Mustafa Kaya'nın, er-Rummâni'nin dilciliği üzerine doktora tezi yaptığını belirtelim.

Dureyd'e borçludur.⁴³ Arap dil çalışmalarının temel eserleri sayılan, *el-Kitab*, *el-Muktedab*, *el-Usûl fi'n-nahv* ve *el-Cumel'e* şerhler yazan er-Rummâni, bu şerhlerle elde ettiği birikimle kendisinden öncekilerin eksiklerini ve şerhler arasındaki ihtilafları fark etmiş dolayısıyla daha sonra meydana gelen gelişmeleri de kendi eserlerinde işlemekten geri durmamıştır.

er-Rummâni, Ebu Ali el-Fârisî ve Ebu Sa'id es-Sîrafî ile aynı tabakadandır. Birlikte anılan ve özellikleri karşılaştırılan bu üçlüden er-Rummâni'nin öne çıkan özelliği, kullandığı dilin ağır olması ve bu yüzden *sözünün anlaşılmasında*⁴⁴ şeklinde aktarılmıştır. Ebu Ali el-Fârisî'nin er-Rummâni'nin görüşlerine karşı çıktığı ve onu bir nahivci olarak kabul etmediği yönünde rivayetler vardır. Nitekim el-Fârisî onun için şöyle demektedir; *Eğer er-Rummâni'nin dediği şey nahiv ise biz nahivci değiliz, yok eğer bizim dediğimiz şey nahiv ise er-Rummâni nahivci değildir.*⁴⁵ el-Fârisî, aynı tavrı diğer muasırı es-Sîrafî için de takınmış, ondan bahsederken, İslam'dan önceki köküne atıfta bulunduğundan dolayı, es-Sîrafî'nin kullanmak ve duymak istemediği, İbn Behzad lakabını kullanmakta ısrar etmiştir.⁴⁶ el-Fârisî, yalnız muasırlarını değil kendisinden önceki bazı dilcileri de aynı üslûpla yermekten geri durmamıştır. Nitekim o, ez-Zeccâci için; *Eğer ez-Zeccâci bizim nahiv hakkındaki sözlerimizi duysaydı nahiv hakkında konuşmaktan utanırdı*⁴⁷ demiştir. Bu durum onun kendini farklı göstermesine yönelik olduğu gibi er-Rummâni'nin diliyle *kıskancından*⁴⁸ da kaynaklanmış olabilir. et-Tevhidî, er-Rummâni ve es-Sîrafî hakkında oldukça güzel şeyler aktarırken el-Fârisî için, *sözünde durmayan ve ilim ehlinin yolundan ayrılan*⁴⁹ nitelemelerini kullanmaktadır.

Ancak er-Rummâni'yi yeren yalnızca el-Fârisî değil, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bedihi (ö. 380)'ye atfedilen bir yergi de vardır. el-Bedihi, *bütün üstünlüklerden uzak olduğu halde bütün üstünlüklere sahip olduğunu el-Hudud'un yazarından başka kimse söylememiştir. Nitekim kelimacılar; onun kelim sanatı bizim sanatımız değil, nahivciler; onun nahivdeki işi bizim işimiz değil, mantıkçılar; onun mantık diye iddia ettiği şey bizim mantığımız değil*⁵⁰ dediklerini aktarmaktadır.

⁴³ el-Luğavi, Ebu't-Tayyib, *Meratibu'n-Nahviyyin*, tah.: M. Azb, Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kahire 2003, s. 111.

⁴⁴ el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 191.

⁴⁵ es-Suyûti, *Buğye*, II, 181.

⁴⁶ el-Mubarek, Mazin, *er-Rummâni en-nahvi fi dav'i şerhihi liKitabi Sibeveyhi*, Daru'l-Kitabi'l-Lubnani, Beyrut 1960, s. 76.

⁴⁷ el-Enbari, Ebu'l-Berekat, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2003, s. 265; el-Kiftî, *a.g.e.*, II, 160.

⁴⁸ et-Tevhidî, Ebu Hayyan, *el-İmta' ve'l-muânese*, tah.: A. Emin, A. Zeyn, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts., I, 129.

⁴⁹ et-Tevhidî, *el-İmta'*, I, 132.

⁵⁰ el-Mubarek, *er-Rummâni en-Nahvi*, 1960, s. 61.

Her ne kadar bu sözlerin sahibi, et-Tevhidî tarafından yalancılıkla suçlanmış olsa da onu bu sözleri söylemeye iten başka bir sebep ise onun Yahya b. Adî ile yakınlığıdır.⁵¹ Ancak, et-Tevhidî, er-Rummânî'nin, nahiv, dil, kelim ve aruzda çok üstün olduğunu belirttikten sonra, mantıkta kusurlu olduğunu ve bu konuda diğer mantıkçıları takip etmeyip kendine has bir metot takip ettiğini⁵² söylemiştir.

el-Bedihî'nin bu rivayeti konumuz açısından önemli kılan bir nokta ise, er-Rummânî'nin adını zikretmekten ziyade onu *el-Hudud sahibi* olarak anmasıdır. Bir yergi içermekle birlikte bu, mezkûr eserin o dönemde yaygın olduğunu da göstermektedir.

er-Rummânî için en güzel sıfatları sıralamaktan geri durmayan öğrencisi Ebu Hayyan et-Tevhidî; onu, *kendini çirkinliklerden koruyan, dindar, fesahat, derin anlayış ve erdem sahibi olmakla birlikte, nahivde bilgin, sözde usta, söylenen şeylere vakıf, kapalı/zor sözü çözebilir, sorunları açıklayan birisi olmasına rağmen, takiiye yapmayan, ayıplanmaktan sakınmayan ve nefret edilmeyen bir adam*⁵³ şeklinde vasf etmektedir.

Tabakat kitaplarında, er-Rummanî'nin öne çıkan en belirgin özellikleri, mu'tezili kelim ekolüne mensup,⁵⁴ kültüründeki genişlik, derinlik, gayret ve hür düşünce sahip olması⁵⁵ şeklinde özetlenebilir. Bu özelliklerinin yanında, mutlaka vurgulanan bir özelliği ise, *nahiv ilmiyle ilgili söylediklerini mantık ilmiyle karıştıran*⁵⁶ kişi şeklindedir. Mantık ilmiyle uğraşması ve metodundan faydalanması sonucunda, alışıksız bir tarzda eserler yazmış, dolayısıyla bu eserlerin anlaşılması da zor olmuştur.⁵⁷ Nitekim er-Rummânî, öğrendiği şeyleri, diğer ilimlere uygulamaktan geri durmamış hatta bunun gerekli olduğuna inanmıştır.⁵⁸ Bu düşünce ve birikime sahip olan er-Rummânî'nin, nahiv ilmine de yeni şeyler kazandırması kaçınılmazdır.

Onun, Sibeveyh'in *el-Kitab* şerhine bakıldığında bazı yenilikler hemen göze çarpmaktadır; eseri kendine has bir metot ile soru-cevap temelinde şerh etmiş,⁵⁹ konu başlıklarını okuyucu tarafından daha

⁵¹ el-Mubarek, *a.g.e.*, s. 62.

⁵² et-Tevhidî, *el-İmta'*, I, 133.

⁵³ el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 192.

⁵⁴ es-Suyûtî, *Buğye*, II, 180.

⁵⁵ ed-Dumeyri, Ramazan Ahmed, *Şerhu Kitabi Sibeveyh li Ebi' Hasen er-Rummânî*, Matba'atu's-Sa'ade, Kahire 1988, s. 64.

⁵⁶ el-Hamevî, *a.g.e.*, IV, 191; es-Suyûtî, *Buğye*, II, 181.

⁵⁷ Huseyn, Abdulkadir, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belağî*, Daru Garib li't-Tiba'e ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire 1998, s. 247.

⁵⁸ Dumeyri, *a.g.e.*, s. 197.

⁵⁹ Bkz. er-Rummânî, *Şerhu Kitabi Sibeveyhi*, Damat İbrahim Paşa 1047.

iyi anlaşılacak şekilde kolaylaştırmış, kullî ka'ide ve genel usullere özen göstermiş,⁶⁰ Basra ekolüne mensup olmasına rağmen bazen Küfe ekolünü haklı görmüş bazen kendine has görüşler sunmuştur.⁶¹

er-Rummânî'nin öne çıkan bir diğer eseri *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'an*'dır. İ'caz konusunu ilk ele alanlardan olan er-Rummânî, bu eseriyle örnek alınmış ve konuyla ilgili kendisinden sürekli olarak alıntılar yapılmıştır.⁶² er-Rummânî tanım konusuna verdiği önemi bu eserinde de göstermekte, bir konuyu incelerken öncelikle tanımından başlamayı adet haline getirmektedir.⁶³ Yukarıda isimi anılan bu eser bazı benzerliklerden, Aristo'nun *Retorik* adlı eserine benzetilse de yapı bakımından tamamen farklıdır.⁶⁴

er-Rummânî'nin kendisinden öncekilerden farklı olduğunu gösteren en önemli eserlerinden biri *el-Hudud* adlı eseridir. Eserin ismi konusunda bazı problemler vardır. Tahkik edilip basımları yapılan eserlere⁶⁵ kaynaklık eden elimizdeki yazmada *el-Hudud fi'n-nahv*⁶⁶ ismi kullanılmaktadır. Tabakat kitapları, *el-Hududu'l-ekber* ve *el-Hududu'l-esğar* şeklinde iki farklı eserinin olduğunu aktarmaktadırlar. *el-Hudud fi'n-nahv* olarak aktarılan eserin *el-Hududu'l-esğar* olduğu yönünde bazı bilgiler vardır.⁶⁷

Metot bakımından, et-Taftazani'nin *Risaletu'l-hudud* ve el-Cürcanî'nin *et-Ta'rifat*'ına benzemeyen *el-Hudud*, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünü içeriğini er-Rummânî, *nahiv ilmînde ihtiyaç duyulan isimlerin manalarının tanımı/haddi*⁶⁸ şeklinde açıklamaktadır. Ona göre nahiv ilminin açıklanmasına ihtiyaç duyduğu bu isim/kelimeler 92 tanedir ki bunlar: kıyas, burhan, beyan, hüküm, illet, isim, fiil, harf, i'rab, bina, tağyir, tasrif, garad, sebep, ma'rife, nekre, mufred, cümel, tesniye, cem', merfu', mansub, mecrur, teva-

⁶⁰ ed-Dumeyri, *a.g.e.*, s. 221.

⁶¹ ed-Dumeyri, *a.g.e.*, s. 237.

⁶² Selam, M. Zeghul -Halefullah, Muhammed, *Selasu Resâil fi i'cazi'l-Kur'an*, Daru'l-Me'arif, Kahire, ts., 4. Baskı, s. 164.

⁶³ el-Umri, Ahmed Cemal, *Mefhumu'l-i'cazi'l-Kur'an hatta'l-karni's-sadis el-hicri*, Daru'l-Me'arif, Kahire 1982, s. 75.

⁶⁴ Tüske, a.g.m., s. 291.

⁶⁵ er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *el-Hudud fi'n-nahv* (Resail fi'n-nahv ve'l-luğa'nın içinde) tah.: Mustafa Cevad- Yusuf Yakup Meskuni, Müessesetu'l-Amme li's-Sehafeti ve't-Tiba'eti, Bağda 1969 s. 37-50; er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *Risaletâni fi'l-luğa*, tah.: İbrahim es-Samerrâi, Daru'l-Fikr li'n-Neşr ve't-Tavzi', Amman 1984.

⁶⁶ er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *el-Hudud fi'n-nahv*, Köprülü Ktp. 1393, vr., 27a. vd.

⁶⁷ el-Mubarek, *er-Rummânî en-Nahvi*, 1960, s. 89; er-Rummânî, *el-Hudud fi'n-nahv*, (Resail fi'n-nahv ve'l-luğa'nın içinde), s. 12.

⁶⁸ er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *el-Hudud fi'n-nahv*, Köprülü Ktp. 1393, vr., 27a.

bi', sıfat, bedel, nusuk, hal, temyiz, idafe, masdar, iştikak, muzher, mudmar, faide, amil, hazf, zikr, murekkeb, mufid, istisna, hakikat, mecaz, cins, nev', kuvvet, da'f, tahfif, tarhim, maksur, memdud, muzekker, muennes, nazir, nakid, takdir, tahkik, asl, fer', muttarid, nadir, haber, istifham, ceza, cevap, mustakim, hal, arıd, lazım, zaruri, mana, lafız, kelam, ard, da'i, sarif, istiare, hakikat, madde, mertebe, munasebet, hasse, muğni, muhtac, azim, hakir, hadis.⁶⁹

Hududu'l-mevsulât ismini uygun gördüğü ikinci bölümü ise, bazı fiillerin durumları, marife ismin durumu, hazif, ehed, vahid, bedel, isim fiil ve harf ile ilgili bazı problemler gibi konulardan oluşmaktadır. Bu bölüm için kullandığı *had* kelimesi, kendisinden önce de kullanılan, çeşitli konular anlamındadır.

Üzerinde daha fazla durmak istediğimiz birinci bölümünde er-Rummânî, nahiv ilminde kullanılan bazı kelimelerin tanımını yapmıştır. Tanımını yaptığı bu kelimelerden bazıları nahiv ilminde yenisidir, bazıları ise daha önce sıkça kullanılmış kelimelerdir. Ancak er-Rummânî, tanımını yapmak istediği bu kelimeleri tek tek açıklamaktadır ki bu çaba, o dönemin bu kelimelere yüklediği anlamları göstermesi açısından önemlidir.

1. er-Rummânî'den Önceki Nahiv Kitaplarında Kullanılmayan Terim ve Tanımları:

Kıyas: الجمع بين أول وثان يقتضيه في صحة الأول صحة الثاني وفي فساد الثاني فساد الأول

Birincinin doğruluğunda ikincinin doğruluğunu, ikincinin fesadında birincinin fesadını gerektirecek şekilde birinci ile ikinciye bir araya getirmektir.

Burhan: بيان أول عن حق يظهر فيه أن الثاني حق

Kendisinde, ikincinin doğru olduğunu ortaya çıkaracak şekilde birincinin açıklanmasıdır.

Beyan: إظهار المعنى للنفس بإظهار الروية للشخص

Nefiste var olan manayı açıklamaktır. Şahsın görüntüsünün ortaya çıkması gibi.

Hukm: خبر مما تقتضيه الحكمة مما فيه الفائدة

Hikmetin kendisinde yarar bulunduğunu gerektirdiği şeyden haber vermektir.

İllet: تغيير المعلول عما كان عليه

Ma'lulun/illetten etkilenenin daha önceki durumunun değiştirilmesidir.

Delalet: إظهار المدلول عليه

⁶⁹ er-Rummânî, *el-Hudud fi'n-nahv*, s. 37-38.

Kendisine delalet edilenin ortaya çıkarılmasıdır.

Garad: مقصد يظهر فيه وجه الحاجة إليه والمنفعة به وله أسباب تطلب من أجله
فالغرض في النحو تبين صواب الكلام من خطأ على مذهب العرب بطريق القياس

Kendisinde, ihtiyaç şeklinin ve yararın ortaya çıktığı maksattır. Bunun istenilmesinde bazı sebepler vardır. Nahiv ilminde ise garad, Arapların anlayışı esasına göre kıyas yoluyla, doğru sözün yanlışından açıklanmasıdır.

Sebeb: عمل يؤدي الي الغرض و الغرض اول و الطلب اخر في السبب

Maksada götüren bir ameldir. Sebepte, maksat önce, talep ise sonradır.

Muzhar: المدلول عليه باسمه على غير جهة الراجع إلى ذكره

Tekrar anılmayacak şekilde, kendi adıyla delalet edilen şeydir.

Hakikat: الدلالة على المعنى من غير جهة الاستعارة

İstiare olmaksızın manaya delalet etmektir.

Mecaz: تجاوز الأصل إلى الاستعارة

Aslın, istiareye geçişidir.

Cins: صنف يعمه معنى مشتق وينقسم إلى أنواع مختلفة

Türemiş mananın kapsadığı bir sınıf olup çeşitli nev'lere ayrılır.

Nev: أحد أقسام الجنس المختلفة كالحیوان والإنسان والجنس يحمل على نوعه كقولك كل إنسان حیوان والجمع لا يحمل على واحده كقولك كل نفر أنفار لأنه على تقدير كل رجل رجال وكل نمر نمور ووحد الجنس نوع

Cinsin farklı kısımlarından biridir. İnsan ve hayvan gibi. Cins, nev'ine hamledilir. Her insan hayvandır sözündeki gibi. Çoğul ise tekiline hamledilmez. Her fert fertlerdir gibi. Çünkü bu her adam adamlardır, her kaplan kaplanlardır gibidir. Cinsin teki/biri nev'dir.

Kuvvet: خاصة يمكن بها ما لا يمكن بما هو نقيض صفتها فالاسم أقوى من الفعل لأنه يمكن أن يستغنى بالاسم عن الفعل في الفائدة ولا يمكن أن يستغنى بالفعل والبيان عن الشيء في عينه أقوى من البيان عنه في الجملة لأنه يمكن الإشارة إليه إذا حضر ولا يمكن في الجملة والفعل أقوى في العمل من الاسم لأنه يمكن أن يدل به على أنه عامل في كل موضع يقع فيه وليس ذلك في الاسم

Sıfatının zıddıyla mümkün olmayan şeyin kendisiyle mümkün olduğu bir özelliktir. İsim fiilden daha kuvvetlidir. Çünkü anlamlı bir cümle kurmada fiil olmadan isim tek başına yeterlidir. Fiil ise tek başına yeterli değildir. Bir şeyin bizzat aynını açıklamak genel olarak ondan bahsetmekten daha kuvvetlidir. Çünkü var olduğunda ona işaret etmek mümkündür fakat açıklamada ise bu mümkün değildir. Fiil ise amel etme bakımından isimden daha kuvvetlidir, zira kendisinin geldiği bütün konumlarda amel olduğuna işaret edilebilir, bu durum isimde yoktur.

هو الشبيه بما له مثل معناه وإن كان من غير جنسه كالفعل المتعدي نظير الفعل الذي لا **Nazîr:** يتعدى في لزوم الفاعل وفي الاشتقاق من المصدر وغير ذلك من الوجوه نحو استتار الضمير وعمله في الظرف والمصدر والحال

Kendi cinsinden olmasa da, anlamın dengi olan şeye benzemesidir. Müteaddi fiilin, failin gerekliliğinde, mastardan türetilmesinde, zamirin gizliliğinde, zarf, masdar ve haldeki ameli gibi birçok durumda, müteaddi olmayan fiile benzerliği gibi.

هو المنافي لما نفاه بأنهما لا يجتمعان في الصحة وهو على وجهين أحدهما على طريق **Nakîd:** الإيجاب والآخر على طريق السلب نحو موجود معدوم واللاحي موجود ليس بموجود

Nefyettiği şeye -ki ikisi sıhhat konusunda bir arada bulunmaz-münafî olan şeydir. Bu da iki çeşittir; birisi olumlu diğeri ise olumsuzdur. Varlık ve yokluk gibi. Cansız vardır ve var değildir gibi.

Asl: أول بينى عليه ثان

İkincinin üzerine bina edildiği ilktir.

Fer’: ثان بينى على أول

Birincinin üzerine bina edilen ikincidir.

Ceza: المستحق بالعمل من الخير والشر وهو جواب الشرط

Şer ve hayr amelin karşılığında hak edilen şeydir. Nahivde ise, şartın cevabıdır.

Mustakim: هو المستمر في جهة الصواب

Doğru yönde devam edendir.

Muhal: هو المنقلب بالتناقض الذي فيه

İçinde bulunduğu tenakuzdan dolayı tersyüz olandır.

Arîd: هو المار على طريق النادر

Nadir yolla elde edilendir.

Lazım: هو المار على طريق المطرد

Genel yolla elde edilendir.

Hasen: هو المتقبل في نفس الحكيم

Hekimin nezdinde kabul gören şeydir.

Kabih: هو المتكره في نفس الحكيم

Hekime göre hoş olmayan şeydir.

Caiz: هو المار على جهة الصواب

Doğru şekilde olandır.

Zaruret: المداخلة فيما لا يمكن الامتناع منه وإن ضر

Zararlı da olsa, kendisinden kaçınmanın mümkün olmadığı şeye girişmektir.

Da'i: المقوي له بأنه ينبغي أن يفعل

Yapması gerektiğini teşvik edendir.

Sarif: المضعف له بأنه ينبغي أن يفعل

Yapması gerektiğini önemsiz gösterendir.

İstiare: إجراء الكلام على غير ما هو له في الأصل للمبالغة

Mübalağadan dolayı, kelamın, asılının dışında bir şekilde kullanılmasıdır.

Suret: خاصة تأليف يفصل من سائرہ بعظم شأنه

Durumunun farklılığıyla, diğerlerinden ayrılan şeklin özelliğidir.

Madde: ترادف المعاني على الشيء بكثرة

Bir şeye manaların fazla sayıda gelmesidir.

Mertebe: منزلة للشيء هو أحق به

Kendisine en layık olan şekliyle bir şeyin makamıdır.

Münasebet: شركة قريبة كالولادة

Doğum gibi yakın ortaklıktır.

Hassa: معنى صفة الشيء دون غيره

Diğerlerinde olmayan bir şekilde bir şeyin sıfatıdır.

Muğni: المختص بما وجوده وعدمه بمنزلة في انتقاء صفة النقص

Noksan sıfatını seçmede, varlığı ve yokluğu aynı derecede olandır.

Muhtac: المختص بما في وجوده وعدمه صفة نقص

Varlığı ve yokluğunda, noksan sıfatı olandır.

Azim: المختص بشدة الحاجة إليه أو إلى انتقائه

Kendisine ya da kendisini seçmeye şiddetli ihtiyacın olmasıdır.

Hakir: المختص بقلّة الحاجة إليه أو إلى انتقائه

Kendisine ya da kendisini seçmeye az ihtiyacın olmasıdır.

Hadis: الموجود بعد أن لم يكن

Sonradan olan varlık.

2. er-Rummânî'nin Kendinden Öncekilerden Farklı Bir Şekilde Tanımladığı Terimler:

İsim: كلمة تدل على معنى من غير اختصاص بزمان دلالة البيان

Herhangi bir zamana bağlı olmaksızın bir manaya, beyanın delaleti gibi delalet eden kelimedir.

Fil: كلمة تدل على معنى مختص بزمان دلالة الإفادة

Herhangi bir zamanla sınırlı olarak bir manaya, anlamın delaleti gibi delalet eden kelimedir.

Harf: كلمة لا تدل على معنى إلا مع غير ها مما معناها في غير ها

Anlamı başkasıyla birlikte olduğundan ancak başkasıyla beraber bir anlama delalet eden kelimedir.

Haber: كلام يجوز فيه صدق او كذب

Kendisinde doğruluk ve yanlışlığın caiz olduğu kelimedir.

Cümle: المبنية من موضوع ومحمول للفائدة

Faydalı bir anlam için mevdu' ve mahmulden oluşan yapıdır.

Kelam: ما كان من الحروف دالا بتأليفه على معنى

Bir araya gelmesiyle bir manaya delalet eden harflerden oluşmuş şeydir.

Mana: مقصد يقع البيان عنه باللفظ

Lafızla beyanın kendinde olduğu maksattır.

Lafız: كلام يخرج من الفم

Ağızdan çıkan sözdür.

er-Rummânî, eserin girişinde her ne kadar, *nahiv ilminde açıklanmasına ihtiyaç duyulan kelimelerin* tanımını yapmayı hedeflemişse de, görüldüğü gibi kelimeler bu ilim için yenidir, kimisi için yaptığı tanımlar ise çok anlaşılır değildir. Ayrıca, *garad* kelimesini tanımlarken *nahiv ilmin de ise garad*⁷⁰ şeklinde bir ibare kullanması aynı şeyi *cezanın* tanımında⁷¹ da yapması yazarın nahiv ilmini aşan bir amacının olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, er-Rummânî, kendisinden önceki nahivcilerin ele almadıkları bir konuyu, kendine has yeni bir yöntem ile ele almaktadır. Dolayısıyla anlaşılma konusunda zorluklar barındırmaktadır. Bunun yanı sıra çok az da olsa tekrarlar vardır. Ancak eser, nahiv ilminde gelinen seviyeyi göstermekle birlikte kendinden sonraki dönemler için de yeni bir yaklaşıma yol açmıştır.

⁷⁰ er-Rummânî, *el-Hudud*, s. 38.

⁷¹ er-Rummânî, *El-Hudud*, s. 42.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1988, 4. Baskı.
- Aristoteles, *İkinci Analitikler*, çev. H. R. Atademir, MEB Yay. İstanbul 1989.¹
- Çelebi, Katib, *Keşfu'z-zunûn*, tah. Ş. Yalçınkaya, R. Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Ebu'l-Bekâ, *el-Kulliyât*, tahk.: A. Derviş, M. el-Mısri, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993, 2. Baskı.
- ed-Dumeyri, Ramazan Ahmed, *Şerhu Kitabi Sibeveyh li Ebi' Hasen er-Rummânî*, Matba'atu's-Sa'ade, Kahire 1988.
- el-'Umri, Ahmed Cemal, *Mefhumu'l-i'cazi'l-Kur'an hatta'l-karni's-sadis el-hicri*, Daru'l-Me'arif, Kahire 1982.
- el-Bacî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef, *Kitabu'l-hudud fi'l-usûl*, tah.: Nezih Hammad, Müessesetu'z-Ze'bî, Beyrut 1983.
- el-Curcani, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat*, Daru's-Surur, Beyrut, ts.
- el-Cuveynî, *el-Kifaye fi'l-Cedel*, tah.: F. H. Mahmud, İsa el-Babi el-Halebi Matbaası, Kahire 1979.
- el-Enbari, Ebu'l-Berekat, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2003.
- el-Fâkihî, Cemaluddin Abdullah, *Şerhu'l-hududu'n-nahviyye*, tah.: M. T. el-İbrahim, Daru'n-Nefais, Beyrut 1996.
- el-Fârâbî, Ebu Nasr, *el-Elfazu'l-musta'mele fi'l-mantık*, tah.: Muhsin Mehdi, Daru'l-Maşrik, Beyrut 1968.
- el-Ferrâ, Ebu Zekeriya Yahya b. Ziyad, *Me'ani'l-Kur'an*, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1983., 3. Baskı.
- el-Firuzabâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Bulğetu fi teracimi eimmeti'n-nahv ve'l-luğa*, tah.: Muhammed el-Mısri, Cem'iyyetu İhyai't-Turasi'l-İslami, Kuveyt 1407.
- el-Hamevi, Yakut, *Mu'cemu'l-udebâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- el-İşbili, İbn Usfur, *el-Mukarrib*, tah. A. Abdussettar el-Cevari – Abdullah el-Ceburi, Yayinevi Yok, 1981.
- el-İşbili, İbn Usfur *el-Mukarrib ve me'ahu musulu'l-mukarrib*, tah.: Adil Abdulmevcut – Ali M. Mu'avved, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

- el-İşbili, İbn Uşfur, *Şerhu Cumeli'z-Zeccaci*, tah. Sahib Ebu Cennah, Vizaretu'l-Evkaf ve's-Şu'unu'd-Diniyye, Bağdat 1980.
- el-Kifti, *İnbahu'r-ruvât 'ala enbahi'n-nuhât*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1955.
- el-Luğavi, Ebu't-Tayyib, *Meratibu'n-Nahviyyin*, tah.: M. Azb, Daru'l-Afaki'l-Arabiyye, Kahire 2003.
- el-Mubarek, Mazin, *er-Rummâni en-nahvî fi dav'i şerhihi liKitabi Sibeveyhi*, Daru'l-Kitabi'l-Lubnani, Beyrut 1960.
- el-Mubberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, tah.: M. A. Udeyme, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1963.
- Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay. Ankara 2004.
- er-Rummâni, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *el-Hudud fi'n-nahv*, Köprülü Ktp. 1393.
- er-Rummâni, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *Risaletâni fi'l-luğa*, tah.: İbrahim es-Samerraî, Daru'l-Fikr li'n-Neşr ve't-Tavzi', Amman 1984.
- er-Rummâni, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *el-Hudud fi'n-nahv* (Resail fi'n-nahv ve'l-luğa'nın içinde) tah.: Mustafa Cevad- Yusuf Yakup Meskuni, Müessesetu'l-Amme li's-Sehafeti ve't-Tiba'eti, Bağda 1969.
- er-Rummâni, Şerhu Kitabi Sibeveyhi, Damat İbrahim Paşa 1047.
- es-Suyûti, Cemaluddun, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, tah.: M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut ts.
- et-Teftazanî, Sa'du'd-Din, *Risaletu'l-Hudud*, tah.: ve yay.: Abdu'l-Fettah Ebu Ğudde, **Adva el-Şeri'a**, c. 15, Riyad 1404.
- et-Tehanevi, M. b. Ala, *Keşşafu istilahâti'l-funûn*, Daru Sadr, Beyrut, ts.,¹
- et-Tevhidî, Ebu Hayyan, *el-İmta' ve'l-muânese*, tah.: A. Emin, A. Zeyn, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts.
- ez-Zeccaci, Ebu'l-Kasım, *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*, tah.: Mazin Mübarek, Daru'n-Nefais, Kum 1363 h., 2. Baskı.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin M. b. Bahadır b. Abdullah, (ö.794 h.), *el-Bahru'l-muhit fi usûli'l-fıkh*, yay.: A. Abdullah el-'Âni, Vizaretu'l-Evkaf ve's-Şuunu'l-İslamiyye, Kuveyt 1992, 2. Baskı..
- Huseyn, Abdulkadir, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belağî*, Daru Garib li't-Tiba'e ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire 1998.

- İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, tah. İbrahim Ramazan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1994.
- Mert, Muhittin, "Kelamcıların Tanım Kuramları", *Kelam Araştırmaları*, Yıl 1 Sayı 2, 2003.
- Özlem, Doğan, *Mantık*, İnkılap, 4. Baskı, İstanbul 1999.
- Selam, M. Zeglul -Halefullah, Muhammed, *Selasu Resâil fî i'cazi'l-Kur'an*, Daru'l-Me'arif, Kahire, ts., 4. Baskı.
- Sibeveyh, *el-Kitab*, tah.: A. Harun, Mektebetu'l-Hanci, Mısır 1977.
- Tüske, Laszlo, 'Belağat'ta er-Rummânî', çev.: İ. Demir, M. Kaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, Yıl 2003.